

РИТУАЛНА ПРИРОДА ФУДБАЛСКОГ НАСИЉА

Др Зорица Мршевић¹

Институт друштвених наука, Београд

Сажетак: Текст садржи анализу механизма настанка, узрока и друштвеног контекста фудбалског насиља, као и идентификовање одговорних актера. Циљ рада је да се кроз критички приступ појединим ситуацијама ритуализованог фудбалског насиља укаже на чињеницу да до тог насиља не долази ни случајно, ни услед индивидуалних аката непредвидљивог избијања агресивности, а сигурно ни из пренаглашене љубави према фудбалу и клубу за који се навија. Фудбалско насиље се дешава у систему ритуализованих облика односа и понашања везаног за фудбал и организоване навијачке групе. Излагање садржи теме различитих врста ритуала који се могу поделити у три групе: 1) ритуално насиље у вези фудбалских утакмица, 2) ритуали насиља унутар групе фудбалских навијача и 3) ритуали спољашњег омогућавања насиља фудбалским навијачким групама. Имајући у виду да су ритуали пожељни и корисни вид као друштвено прихваћеног облика понашања, који задовољавају интересе многих видљивих и невидљивих актера, циљ овог рада је да се кроз анализу ритуалног карактера ситуација фудбалског насиља, укаже да је оно део шире друштвено толерисаног, прихватљивог понашања. Сходно томе и друштвена реакција против фудбалског насиља мора да почне деритуализацијом и да буде много опсежнија од санкционисања „непосредних извршилаца“. Као могуће мере помињу се и недавно предузете енергичне мере прекидања државних првенстава у Грчкој и Турској као одговор на фудбалско насиље.

Кључне речи: фудбалско насиље, насиље на фудбалским мечевима, ритуали унутар група навијача, ритуали спољашње подршке, деритуализација, темељна друштвена реакција.

Један од повода за настанак овог текста је недавна најава оштрог кажњавања фудбалских савеза неких балканских земаља, укључујући и Србију, због континуираних инцидената на фудбалским стадионима којима се није стало на пут. Наиме, бакљаде и разни други облици пиротехнике који су на нашим стадионима у домаћем првенству редовни облик навијачких ритуала, до те мере „нормализовани“ да их чак и не сматрамо неким великим безбедносним изазовом, па чак ни неприхватљивим понашањем, изазивају забринутост челника УЕФА. Недавно је потпредседник Фудбалског савеза Србије упозорио да располаже информацијама да Србији (и Хрватској) прете драстичне казне од Европске фудбалске уније која је одлучила да дисциплинује Балкан због честих испада навијача². УЕФА је одлучила да се обрачуна с пиротехником и расизмом, које сматра главним непријатељима фудбалске игре и да више неће допустити бакљаде, дивље понашање и спектакуларне ватромете, због чега обема земљама (могуће и Црној Гори и БиХ) прети искључење на три до пет година из свих међународно организованих такмичења. Председник Платини и други челници УЕФА, наиме, свесни су да Фудбалски савез Србије, а и остали савези у нашем региону, немају моћ да се озбиљније супротставе хулиганима. Они због тога траже да држава озбиљније реагује³. Проблем са насиљем фудбалских навијача у Србији уочен је још доста раније од стране УЕФА, чији је извршни комитет већ дуже забринут што је толико насиља на трибинама у Србији. Главни фактор који

1 Научна саветница, zmrsevic@idn.org.rs

2 Екипа *Телеграфа*, 2015, АЛАРМ! Србији прети три до пет година суспензије из Европе!, *Телеграф*, 13. април.

3 Тодоровић Д. (2015), Уефа разматра избацивање региона из међународних такмичења, *Политика*, 16. април.

представља препреку решавању тих питања је недостатак одлучности. Државни органи треба да јасно предузму мере⁴. Неодлучност државе да се обрачуна са силеџијама на трибинама генерише ново насиље које, поред свега, додатно охрабрују политички лидери Србије, користећи њихову добру организованост за неке своје циљеве⁵. Један од наших проблема је и широко распрострањено схватање да је пиротехника у ствари забрањена „само“ на међународним утакмицама, а потпуно „дозвољена и нормална“ појава у домаћем првенству, у коме влада општа попустљивост и за те и многе друге ритуално устаљене облике насиља за време утакмица и око њих. Да се ради управо о ритуалима у поменутом значењу, дакле перформансима који су заправо у нашој средини најжалост прихватљиви, говори и одсуство сваке одлучније интервенције њиховог санкционисања и сузбијања другим средствима.

За разлику од те континуирано постојеће атмосфере прихватљивости одређених насилних појава на стадионима и око њих, недавни примери суспензије државних фудбалских првенстава до којих је дошло у Турској и Грчкој, доказују постојање озбиљних намера држава да се у тим срединама, стане на пут таквом понашању. Наиме, почетком априла 2015. турско фудбалско првенство било је прекинуто на недељу дана, због напада на аутобус који је превозио фудбалере „Фенербахчеа“ након њиховог гостовања⁶. Поред саме забране, охрабрује став челника њиховог фудбалског савеза којим се недвосмислено осуђује такво понашање као тероризам и означава као напад на фудбал и спорт уопште. А Влада Грчке је крајем фебруара 2015. суспендовала фудбалску Суперлигу због учесталог насиља на стадионима⁷. Највиши грчки спортски званичници упозоравали су и раније да ће лига бити суспендована уколико 18 клубова не уведу систем сигурносних камера на стадионима, као и такозване *smart card* улазнице због идентификације гледалаца. Одлука о суспензији лиге стигла је непосредно после нереда на мечу између „вечитих“ ривала „Олимпијакоса“ и „Панатинаикоса“, као и због туче која је избила између клупских званичника током састанка Лиге. Грчка лига је иначе, већ два пута била суспендована ове сезоне због навијачких нереда на утакмицама.

Упркос опадајућем квалитету фудбалских такмичења у Србији, случајеви насиља, и то оних са тешким последицама, не престају да се дешавају и узнемиравају јавност као нежељени исходи повишених спортских страсти у прегрејаним спортским атмосферама. Последњи у низу инцидената је пожар који је избио у недељу 19. априла у преподневним часовима на стадиону Фудбалског клуба „Рад“ на Бањици, и у коме је изгорео део кровне конструкције на западној трибини. Повређених, срећом, није било, а ватрагосне екипе су за нешто мање од пола сата успеле да угасе ватру⁸, остављајући нагађања да се ради о обрачуну, некоме упућеној „последњој опомени“ или неком сличном узроку који се у јавности за сада представља као „неисправне електричне инсталације“. Овај инцидент подсетио је да се на том стадиону догодио 2000. године злочин, када је убијен министар одбране СРЈ Павле Булатовић. И данас још увек непознат нападач у њега је 7. фебруара 2000. у вечерњим сатима испалио рафал из „калашњикова“, док је седео у ресторану са два пријатеља⁹. Све то као да је усмерено против самих темељних вредности грађанског друштва¹⁰, због чега је и даље стално актуелан став да фудбал производи

4 Бета (2013), УЕФА Забринута због насиља у Србији, *Данас*, 7. март.

5 Георгијев С. (2013), Урош Мишић: Државу на информативни разговор, *Време*, 28 фебруар.

6 Агенције (2015), Због напада на играче Фенера прекинута турска лига, *Ал Јазеера*, 6. април. Фенербахче се нашао на удару навијача супарничких клубова, због оптужби за намештање резултата с којима га повезују последњих неколико месеци. Председник Фудбалског савеза Јилдирим Демирорен је изјавио да верује како се радило о терористичком нападу, које циља на целокупни турски спорт, и зато је одлучено да се одложе све првенствене и куп утакмице на недељу дана.

7 Б92, ТАНЈУГ (2015), Ципрас суспендовао фудбал у Грчкој, *Б92*, 25. фебруар.

8 М. В. (2015) Ватра прогутала кров стадиона ФК Рад, *Вечерње новости*, 19. април.

9 Истрага је показала да се убица пришуњао ресторану преко главног фудбалског терена. Пришао је задњој страни објекта и кроз стакло испалио три рафала. Пројектили су погодили Булатовића директно у срце, а његови пријатељи су лакше повређени.

10 Чоловић И. (2009), Фудбал, хулигани и рат, *Е-новине*, 30. септембар

озбиљну „дозу“ небезбедности¹¹ која доводи до повишеног ризика од виктимизације. Уз њега је такође присутан и став да треба диференцирати фудбал као спорт од навијача хулигана, јер је хулиганизам извор небезбедности,¹² а не фудбал сам по себи, јер сви хулигани света, па и српски, имају једну заједничку црту – мисле да клубови и фудбалери постоје због њих¹³, тако се онда и понашају, таква су им очекивања, такве јавно испољене реакције, и задовољства и незадовољства. Али хулиганско понашање се не сме тумачити као младалачка неразумност, нити је ситуационог, *ad hoc* карактера, јер оно није понашање до кога долази случајно и у афекту. Организоване навијачке групе, са свим својим ритуалима насиља, намерним изазивањем нереда и масовних туча, најбоља су илустрација постојања насилне матрице из коју поједини инцидентни догађаји лако произилазе. Често се чује у последње време да су „хулигани изнад државе“, али то није тачно. Правилније би можда било да се каже да су јачи од државе или – спортским речником – да редовно „побеђују“ државу. На то се надовезује, као корак даље, и следећи став да заправо ни хулиганизам није толико извор небезбедности, већ су то пре свега криминалци који као вође навијача¹⁴ предводе насилне обрачуне међу навијачким групама, претварајући навијачке групе у филијале својих криминалних активност¹⁵.

ПРИМЕНЉИВОСТ ЕНГЛЕСКОГ ПРИМЕРА

Када год се покрене питање како решити проблем фудбалског насиља, увек се појави мишљење које се позива на енглески пример. Познато је да је у Енглеској, низом оштрих мера и санкција ефикасно сузбијено хулиганство фудбалских навијача, па постоји веровање да би се сузбило навијачко насиље, треба и код нас применити енглеске методе репресије против њих. Превиђа се да су код нас навијачке групе подржане, охрабрене и на много примера доказно, договорно заштићене од одговорности од стране неких партија, неких делова власти, неких сивих али довољно утицајних еминенција и невидљивих, али моћних актера. Због тога то никако нису проблеми који се решава само полицијском силом у директном сукобу у моменту избијања насиља, па ни после тога судски изречним санкцијама. Јер се ту не ради насиљу изазваном од стране непосредних учесника, не ради се само о навијачима, већ о свима онима који су у њиховој позадини, тако да се мере против навијача не могу показати као довољне, ако се не реши проблем свих оних многих који их подржавају из сенке у који у крајној линији, имају интереса да такве насилне навијачке групе постоје. Захтеви да се пооштри казнена политика према изгредницима, нова детаљнија законска регулатива насиља у спорту и строго санкционисање сходно тим пописима представљају типичан, стандардни одговор државе који је као и увек, да се промени закон, неки пропис, донесе се акциони план, национална стратегија. Што само по себи није лоше и потребно је, само искуство показује да када се то и уради, све се врати на старо¹⁶, а донети закони и остала документа остају непримењени у пракси. Закони никада сами по себи не могу да реше проблем друштвених девијација, поготово када оне нису плод искључиво индивидуалне девијантности и делинквентности. Ригорозне санкције су и таквим ситуацијама, понајпре одраз немоћи друштва да се суочи са чињеницом инструментализације и последичне заштите навијачких група и њихових вођа од стране актера из домена политичких партија и органа власти. Иначе, ситуација није никако таква само у Србији и бољка некажњивости итекако постоји у целом балканском региону. Илустративан је медијски извештај по коме Република Србија и Репу-

11 Савковић, М., Ђорђевић, С. (2010), *На путу превенције насиља на спортским приредбама: предлог регионалног оквира сарадње*. Београд: Београдски центар за безбедносни политику, стр. 7.

12 Савковић, Ђорђевић, *op. cit.*, стр. 11.

13 Минић Д. (2013), Између навијања и криминала, *Политика*, 10. новембар. Илустративан је афоризам из тзв Карловог угла који јасно указује на размивање правих извора некажњивости насилних навијача: Неки политичари су постали одгајивачи. Пудлице гаје у кабинетима, а пит-булове на стадионима.

14 Симоновић, Б. Оташевић, Б. Ђурђевић, З. (2014) Криминалне кариере водиј ногометних навијашких скупин у Србији. *Ревизија за криминалистико ин криминологијо*, 2, 108-120. стр. 109.

15 Б92 (2009, 22 мај), Емисија „Инсајдер“, То НИСУ навијачи, То НИСУ хулигани, ТО СУ КРИМИНАЛЦИ.

16 Телесковић Д. (2013), Хулигани све осиноји, *Политика*, 10. новембар.

блика Хрватска представљају државе у којима доношење посебних закона намењених борби против насилничког и недоличног понашања на спортским приредбама, као и прописивање строгих кривичних и прекршајних санкција за извршиоце одговарајућих деликата предвиђених тим законима, није дало очекиване резултате на плану смањења обима испољавања аката насиља и недоличног понашања на спортским приредбама¹⁷.

На директно питање да ли се може законским решењима спречити проблем са навијачима, одговор је да законска решења представљају добар основ за почетак решавања овог проблема, али никако нису једина средства. Изменама кривичног законика из 2009. пооштрене су казне за поједина кривична дела, донет је Закон о спречавању насиља на спортским приредбама, прописана је могућност забране присуствовања одређеним спортским приредбама. Међутим, ово је само један вид борбе против насиља на спортским теренима, и то вид борбе који долази на крају. Проблем је и што се чини да хулиганима судске пресуде, и када се ипак изрекну, нису довољне да прекину са својим насилничким понашањем. Судски поступак је епилог нечега што се догодило. Суштинска борба би подразумевала да се насиље не догоди. Таква борба би укључивала ангажовање многих структура у друштву почевши од породице, школе и спортских клубова у којима би требало да се развијају здрав спортски и навијачки дух младих¹⁸.

После сваке ризичне фудбалске утакмице отвара се и стара дилема – да ли би регистар хулигана нешто променио. На евиденцију оних који праве хаос пре, за време и после утакмица, што би се користило као начин ограничавања њиховог присуства на утакмицама, чека се већ неколико година. А за насилничко понашање на спортској приредби полиција подноси сваке године 250-300 кривичних пријава. Највећи број хулигана буде и ухапшен због инцидента које су изазвали или у којима су учествовали, али не и одговарајуће процесуиран пред судским органима¹⁹. Навијачко насиље на фудбалским теренима и изван њих и даље је нерешив проблем. Законски прописи јесу строги, али се недовољно примењују, кажу стручњаци²⁰. Шта би још требало да се догоди па да надлежни крену у коначан обрачун са хулиганима? Ово реторичко питање се намеће после 145. вечитог дербија (одржаног новембра 2013), који су поново обележиле крваве туче широм града, пожари на стадиону, а само пуком срећом нико није погинуо. А тај тзв. вечити дерби између „Црвене звезде“ и „Партизана“ најбоље је што српски фудбал има да понуди, али већ годинама након дуела на наша два највећа стадиона не бројимо голове, шансе и лепе потезе, већ број ухапшених, повређених, количину унетих бакљи и комада хладног оружја. На пример, ни пет дана након 145. вечитог дербија нејасно зашто су хулигани кажњени само прекршајно када изгреде на стадионима криминализује и Кривични законик²¹. На седници Националног савета за борбу против насиља у спорту, оцењено је да треба пооштрити казнену политику према актима насиља и ажурније процесуирати прекршајна и кривична дела. Посебно је наглашено да је потребно елиминисати велики утицај организованих криминалних група које злоупотребљавају навијаче²². Закон о сузбијању хулиганизма је добар, али, сматрају стручњаци, проблем је што се судски поступци одуговлаче. Потребно је брже изрицање казни. Стручњаци истичу и да је у спречавању проблема насиља битна превенција, и да су судови само последња карика²³ у ланцу друштвене реакције.

Догађаји показују да је друштвена реалност феномена фудбалског насиља много сложенија него што замишљамо на темељу поједностављене и индивидуализоване слике. Будући да је фудбал у региону један од темеља већине овдашњих националних идентитета, на стадионима се најбоље види шта се то кува у дубинама „националних бића“.

17 Шупут Д. (2010), Правни оквир који уређује борбу против насиља на спортским приредбама у европским државама, *Страни правни живот*, но. 1. стр 246.

18 Вуковић Б. (2013), Само се судије боре против хулигана, *Блиц*, 10. 03.

19 Чоловић И. (2009), Фудбал, хулигани и рат, *Е-новине*, 30. септембар.

20 З. У. (2013), Навијачи сеју страх. *Вечерње новости* 34 новембар.

21 Р. В. Б. (2013), Ко плаћа навијачки цех? *Данас*, 7 новембар, Спорт, Стр. 30 и 31

22 В. Н. (2013), Посебно тужилаштво за хулигане, *Вечерње новости* 7 март, рубрика Спорт, стр. 37.

23 Н. Б., Н. М. Н. (2013), Правда (не)стиже навијаче, *Вечерње новости*, 5 јуни. Хроника, стр. 16.

Оно што још више забрињава јесте чињеница да се на стадионима може чути најчешће оно што годи уху локалних политичких елита²⁴. Не сме да се превиђа да су корени много далекосежнији и дубљи, и да долазе из изванклубских структура власти, виших и утицајнијих од клубова, као и политичких партија, који инструментализују и саме клубове и њихове навијачке групе. У данашње српском фудбалу је пуно „прљавог“ новца и добрим делом српског фудбала у заједничкој спреси руководе махом политичари и „контроверзни бизнисмени“, при чему не постоји воља да се нешто радикалније промени у скорије време. Благонаклоност клубова и државе према навијачима довела је до тога да најекстремнији припадници навијачких група често пролазе некажњено након учињеног насиља²⁵. Насиље на стадионима, не само да има политичке узроке настанка, већ је и свака последица таквог насиља политичка, било да се насиље усмери на припаднике органа реда (полиције), припаднике етничких мањина (Роме), или странце. Мржња према полицији, странцима, према другачијем – специфичан је лајтмотив њиховог екстремизма: екстреман у навијању, екстреман у политици, екстреман свугде и у свему²⁶.

И сама историја распада Југославије може се описати као прича о еволуцији насиља у југословенском спорту, посебно међу фудбалским навијачима хулиганима и постепеном преношењу тог насиља крајем осамдесетих и почетком деведесетих година, на терен међу етничких сукоба и „велике националне политике“ и одатле на право ратно, бојно поље. Стадиони у бившој Југославији су на крају при њеном распаду кориштени у политичке сврхе.

РИТУАЛНА ПРИРОДА ФУДБАЛСКОГ НАСИЉА²⁷

И сам фудбал генерално може да се сматра једним низом ритуала данашњег времена. Сви ритуали, и секуларни и религиозни, и свечани и свакодневни, представљају у суштини обреде заједништва, потврђивање припадности мањој или већој социјалној заједници, од нације до клуба навијача. А насиље на фудбалским такмичењима и око њих је и само високо ритуализован, пратећи елеменат фудбалских збивања, са свим особинама и функцијама ритуала. Медији својом ритуалном фасцинацијом насиљем такође не мало доприносе стварању те исте фасцинације насиљем код фудбалске публике, као публике која не само да несвесно очекује, већ и свесно прижељкује да се деси неко насиље, доприносећи да млади тај насилан образац ритуалног понашања упознају и усвајају пре било каквог озбиљнијег животног искуства. Ритуализовани хулиганизам и вандализам навијача, наиме, може да се сагледа и у функцији омогућавања изласка из лиминалне зоне младости и пријема момака у свет одраслих, пуноправних чланова друштва у процесу стварања мушке заједнице одраслих, специфичне за патријархални *communitas*. Ритуали се често позивају на традицији у којој траже свој легитимитет, па се и организатори и учесници ритуала веома труде да се управо због наводне стварне или фингиране историјске заснованости, испоштује традиција и тиме ритуалу обезбеди додатни кредибилитет.

Ритуал осим своје примарне перформативне сврхе, такође често има и сврху да подржи традиционалне облике друштвене хијерархије и власти, и одржава основе на којима се заснива власт, штитећи их тако од могућих изазова и нежељених промена. Сврха ритуала се најбоље објашњава функционалним приступом природи ритуала које садржи схватање о његовој функцији у друштву. Функционално објашњење ритуалног понашања наиме, дефинише његову природу кроз циљ његовог постојања, разлог због којег су ритуали уопште присутни у друштву²⁸, коју улогу имају у том друштву. Најкраћи одговор функционалиста је да ритуал представља задовољење индивидуалних социјалних потреба, али и социјалне равнотеже. Ритуал се тако посматра као спец-

24 Басара С. (2013), Равна гора II, *Данас*, 24.11.

25 Тагиров Т. (2010), Европска законодавна пракса: Србија и хулигани, *Време*, бр 1033, 21 октобар

26 Михаиловић С. (2010), Део свеопштег насиља, *Политика*, 22. септембар.

27 Мршевић, З. (2014б) *Насиље и ми – ка друштву без насиља*. Београд: Институт друштвених наука. стр. 216.

28 Penner H, Functions of ritual, *Encyclopaedia Britannica*.

ифичан одговор, прилагођавање мање групе људи општој друштвеној и физичкој средини, или придруживања тој средини²⁹. Функционалистички приступ тумачења ритуала схвата ритуал као хомеостатски механизам (механизам који одржава унутрашњу стабилност и кохеренност друштвене заједнице), упркос спољних и унутрашњих изазова и тензија. Функционалистички приступ ритуализације друштвених конфликта омогућује одржавање друштвене равнотеже, уз помоћ више структурних модела, симбола и ритуала побуне која је наравно само тобожња, одглумљена побуна, перформативног, привременог карактера.

РИТУАЛИ ОРГАНИЗОВАНИХ ФУДБАЛСКИХ НАВИЈАЧА

Ритуали организованих фудбалских навијача су уједно највидљивији, они најчешће доводе до вишеструког, масовног виктимизирања и вандализовања јавне и приватне имовине. Уједно су и најподложнији могућем санкционисању и идентификацији непосредних извршиоца, али превиђају свих осталих актера који такве ритуале подржавају и онемогућавају њихову благовремену превенцију и санкционисање. Могуће је идентификовати седам основних типова ритуала ове врсте: ритуали насилничког навијања, ритуално подржавање насилничког понашања сопственог тима, ритуално вређање и провоцирање противника, ритуалне масовне туче полиције и навијача на трибинама, ритуално сучељавање супротстављених навијачких група, договорене масовне туче, организовање „врућег гостопримства“, ритуално „доказивање“ на противничкој територији изазивањем инцидента и ритуално самоекспонирање, егзибиционизам.

По неким мишљењима, насиље на стадионима није спорадичан, неочекиван случај јер су стадиони постали места на којима влада режирано и институционализовано насиље³⁰. Примери сталности присуства насилног понашања су нпр. употреба пиротехника, кореографије бакљама и осталом пиротехником које изазивају експлозије и пожаре на трибинама и терену и које угрожавају безбедност свих присутних, и спортиста и публике; нарочито припремљене сценографије за случај победе (нпр. тријумфалне процесије које често намерно или колатерално вандализирају јавну и приватну имовину), пораза (намерни прекид утакмице упадима на терен), вређање управе сопственог или гостујућег клуба; таласи и стампеда на трибинама, напади на противничке навијачке групе, и сл.

Појединац окружен гомилом на стадиону, често добија несавладив осећај моћи који му допушта да се преда нагонима које би, да је сам, сигурно обуздао, сматрајући да не може да буде одговоран за изговорену реч или учињену штету у маси која скандира. „Гомила је безимена, а доследно томе и неодговорна“³¹. Примери су нпр. увредљив слоган навијача „Звезде“ упућен навијачима „Партизана“: „Ајмо црно бели, умро је Туђман Фрања, ћутаћемо један минут председнику „Партизана“, објављена умрлица у дневној штампи фудбалеру који је прешао у редове „вечитог ривала“, истакнути натпис на сајту навијача „Партизана“, „Има ли живота после смрти, сазнаћете пре нас, Гробари Југ“³², који свакако спадају у екстремне примере претећег, симболичког насиља.

Примаран циљ екстремних навијача је бити виђен, како у широј јавности, тако и унутар властите навијачке групе³³. Често се то остварује путем насиља, а насиље је основа за изградњу статуса појединог екстремног навијача унутар властите групе. То не престано скретање пажње на себе доказује да су догађања на трибинама, поготово на делу где се налазе екстремни навијачи, често тотално неизазвани и потпуно неповезани

29 Функционални приступ објашњења ритуала су сматрали најадекватнијим начином да се објасни ритуал, Bronislaw Malinowski, A.R. Redcliffe-Braun, Evans-Pritchard, Klajd Kluckhohn, Talcott Parsons, i Edmund Leach, k i svi engleski ili američki antropolozi. u: William A. Lessa, Evon Z. Vogt eds (1979), *Reader in Comparative Religion: An Anthropological Approach*. New York: Harper & Row, pp. 36–8.

30 Симоновић Љ, 2013, Прилог „навијачком питању“: Одломак из књиге „Спорт Капитализам Деструкција“, Црвена Критика, 11 фебруар.

31 Ђурђузов Казимир Велимир, Брзи, прилагодљиви и немилосрдни, *Насиље у спорту и медији*.

32 Гробари, Алкатраз, Двадесет највећих навијачких нереда.

33 Блог *Дневник* (2007), Субкултура ногометних навијача, 15 јуни.

са догађањима на самом терену. Екстремне навијачке групе граде свој углед на насиљу, у њима се изразито цени спремност на жртву (још један „показатељ мушкости“), коју као да је немогуће доказати без насилничких облика понашања. „Подвизи“ се награђују напредовањем у хијерархији навијачке групе. Високо се цени „храброст“, нпр. да се на утакмици или прилазима стадиону туку навијачи противничког тима, или стекне „трофеј“, отимањем заставе од противничке групе навијача, навијачких шалова, обично од појединачних или младих противничких навијача, и сл.

Када се ток утакмице не свиди организованим навијачким групама, зато што њихов тим губи, зато што сумњају у намештеност утакмице или пристрасност судија, зато што не игра њихов омиљени играч или је га је повредио противнички играч, или њихов тим игра дефанзивно, почиње насилно изражавање незадовољства, вандализовање мобилијара на стадиону, напади на противничке навијачке групе, изазивање нереда по сваку цену. Реаговање полиције, обично може да доведе до масовног окршаја на трибинама.

Насиље између самих учесника одређеног спортског догађаја састоји се најчешће од насилног понашање учесника у игри (у фудбалу су тако нпр. уобичајени груби или „погибелни“ стартови, кошкања, различити примери недисциплинованог непридржавања правилима игре). Ту су и инциденти које изазивају играчи, тренери и функционери супротстављених екипа, вербалним или физичким нападима на противничке играче и судије. Навијачи често дочекују овакве ситуације одушевљеном подршком са трибина и спремношћу да се лансирањем разних предмета, иницирањем туче на трибинама или тзв. таласа, или упадима на терен, умешају у инцидент.

Навијачке туче одавно су стале саставни део живота у већим градовима. До сукоба припадника различитих навијачких група обично долази пре и после утакмица, често по самом оснивању групе, која је жељна доказивања, али и приликом догађаја који немају везе са спортом, попут Параде поноса³⁴. Србије. Масовне међусобне туче навијачких група и са полицијом парадигма су ритуала спортског насиља и најчешће се управо на њих мисли када се анализира спортско насиље. Оне се дешавају између навијача различитих клубова и изван спортских борилишта, што се такође сматра ритуализованим спортским насиљем, иако се не дешава непосредно на спортским борилиштима, ни око њих. У овај тип ритуалног насиља спадају и напади на судије и гостујуће играче што је одавно део пратећег „фолклора“ утакмица. Иако ове масовне туче различитих навијачких група, односно туче група и полиције углавном нису унапред заказане, веома личе на њих по броју учесника и обично озбиљним последицама, такође и јер су очекиване по месту и времену дешавања (пре или после утакмице око стадиона, железничких и аутобуских станица на које долазе гостујући навијачи и сл.), и од раније су познате као једна од доминантних манифестација хулиганизма.³⁵

Навијање и припадност некој групи није лоше само по себи, штавише, то је добар начин социјализације младих. Волети клуб, радовати се победама и то делити са другима је за младог човека врло значајно. Људи су социјална бића и они имају потребу за припадношћу. Проблем је када ривалитет међу навијачима прерасте у мржњу и агресију према другима. Да би се то избегло, кључни су васпитање и утицај породице³⁶. Без тога лако долази до ангажовања младих у ритуалном доказивању на територији противничког клуба које обухвата вандализовање градских улица и возила, нападе на појединачне и мање групе противничких навијача, изазивање нереда на утакмици и провоцирање њеног прекида, чиме се стиче углед и напредује у хијерархији навијачке групе због доказаног „јунаштва“ на противничкој територији.

34 Хулигани заводе терор по школама, децу бију због Звезде и Партизана!, *Press*, 19. фебруар 2011

35 Dunning, E. The social roots of football hooliganism: a reply to the critics of the 'Leicester school'. In: Giulianiotti, R. Bonney N. and Hepworth, M. (eds.). *Football, violence and social identity*. London: Routledge, 1994., str. 136.

36 Н. Б. – Н. М. Н. (2013), Правда (не)стиже навијаче, *Вечерње новости*, 5 јуни. Хроника, стр. 16.

РИТУАЛИ УНУТАР НАВИЈАЧКЕ ГРУПЕ

И сама навијачка група, као организација, познаје своје ритуале који садрже насилне елементе и из којих заправо и произилази насилни карактер како саме навијачке групе, тако и њеног понашања на спортским догађајима. Навијачке групе се карактеришу унутрашњом солидарношћу, скоро војничком дисциплином и хијерархијским уређењем, уз наравно, спремност на насиље њихових припадника. Важно обележје навијачких група је и егзалтирана мушкост. Ритуали овог типа мање су видљиви и самим тим мање познати јавности, о чему припадници тих група ретко говоре чак и када су жртве тих ритуала. Као најупечатљивији ритуали са насилним елементима унутар функционисања навијачке групе могу се идентификовати ритуално функционисање навијачке групе, посебно ако је она регрутни полигон за криминалне организације којима руководе вође навијачких група, ритуално функционисање вође навијачке групе, ритуал иницијације нових чланова навијачке групе и ритуална територијалност навијачке групе. У једном интервјуу датом 2011. године тадашњи председник Тадић у дијалогу са књижевником Басаром, истиче да су навијачки хулигани ослобођени одговорности за сваки шверц наркотика, насиље, пребијање људи на улицама³⁷. Опште је познато широј јавности у Србији, да се у управним одборима клубова налазе и вође навијачких група, да њихова улога није само маргинална већ често њихов глас бива одлучујући у доношењу коначне одлуке.³⁸ Они се често користе као покретачко оруђе за извршавање прљавих послова, нпр. неке смене у клубу или друге промене до које се не може доћи неким конвенционалним путем. А када се разоткрије њихов живот, када се на Савету за националну безбедност направила анализа тога шта они у ствари раде, види се да је реч о готово паравојним формацијама које појачавају свој утицај кроз друштвене структуре, кроз разне пословне људе, кроз медије, кроз новинаре који не разумеју о чему се овде ради... не да има политичких партија које одржавају тесне везе са тим криминалним и паравојним формацијама, него не постоји странка која то не ради.

Навијачке групе се карактеришу унутрашњом солидарношћу, скоро војничком дисциплином и хијерархијским уређењем, која се по потреби обезбеђује и насилним методама, уз наравно, спремност на насиље њихових припадника. Колективна солидарност изражена је на три начина: визуелно, акустички и путем заједничког учествовања у насилним акцијама. И штампани медији извештавају о суровим поступцима регрутовања нових, најмлађих чланова навијачких група, и наводе да се од клинаца који ступају у навијачке групе тражи да клуб ставе испред свих и испред свега. Хијерархија се строго поштује, а задаци се испуњавају без питања и објашњења. Они који желе да оду на просто се не пуштају без санкција, јер већ превише знају, због чега се одметништво не прашта. Врбују се клинци у основној или већ у првим данима средње школе. Ти дечаки за годину-две постају најлући у групи, доказују се и раде најпрљавије послове за вође, а због тога што су малолетни, закон им практично не може ништа³⁹.

Појединци-вође имају истакнут положај постоје у свим структурираним групама као што су и навијачке скупине. Када говоримо о вођама можемо их дефинисати као појединце који имају велики утицај на остале чланове групе, које предводе, и из тог разлога су веома важни када се говори о хулиганизму⁴⁰. Некадашњи председник Тадић је за њих у наведеном интервјуу 2011. рекао да „шверцују наркотике или учествују у другим криминалним радњама. Зарађују новац и пласирају га као доминантну чињеницу у својим односима у навијачкој групи“⁴¹. У серијалу „Инсајдер“ наводи се да је последњих година против вођа навијача „Звезде“, „Партизана“ и „Рада“ поднето више од стотину

37 Статус, 2011, Разговор књижевника и председника Србије, Басара и Тадић очи у очи, *Статус*, 2. 6. Јубиларни, 100. број магазина СТАТУС, ексклузивно је објавио разговор председника Србије Бориса Тадића и књижевника Светислава Басаре. Тадић и Басара су разговарали о разним друштвеним питањима па и о спортском хулиганству.

38 Емисија „Инсајдер“ Б92.

39 Лалић А. (2013), „Фирма“ и „Корида“ ратују за наркотржиште, *Блиц*, 12. 7.

40 Екипа Времена, 2013, Банде Београда – насиље навијачких група, *Време*, бр 1192, 7. новембар.

41 Статус, *op. cit.*

кривичних пријава за тешка кривична дела, али да годинама нема правоснажних пресуда, тако да је и да очигледно намерна некажњивост део ритуалног функционисања вође навијачке групе⁴².

Важна особина навијачких група је територијалност простора који одређена навијачка група заузима на трибинама стадиона. И одређени делови града у којима они живе и скупљају се пред утакмицу (нпр. Дорћол, „епицитар лудила“ „Звездених“ навијача) се означавају графитима и организовано бране од навијача противничких тимова, и свих оних, макар били деца са обележјима „погрешног“ клуба. У Новом Саду се нпр. десила серија напада по школама на ученике са обележјима „Звезде“ и „Партизана“. Постоји и мит о „забрањеним“ деловима града у Београду за навијаче једних или других „вечитих“. Навијачи ФК „Војводине“ из дела града „Блок“ који припадају групи „Фирма“ кренули су у својерсно „завођење реда“ по систему „наш клуб – наш град“. Под паролом „Буди Новосађанин, навијај за Војводину! Шта тражи неко у Новом Саду у дресу Црвене звезде или Партизана“, они покушавају на све начине да изврше притисак на децу која навијају за београдске клубове, желе да их заплаше и да им поруче да треба да навијају за клуб из свог града⁴³.

РИТУАЛИ СПОЉАШЊЕГ ОМОГУЂАВАЊА НАСИЉА НАВИЈАЧКИМ ГРУПАМА

Овај тип ритуала је најмање видљив, и неретко се једноставно негира и њихово само постојање. Заправо се њихово постојање тешко доказује а уочава се углавном било кроз изјаве појединих истакнутих политичара или на основу појединих медијских серијала од којих су најпознатији „Досије навијач“ и „Инсајдер“. Тако је нпр. у једном интервјуу датом 2011. године тадашњи председник Тадић истакао да су навијачки хулигани ослобођени одговорности кривична дела и да све политичке партије одржавају тесне интересне везе са тим криминалним и паравојним формацијама. Ритуали овог типа могу се поделити у четири основне групе: ритуална подршка клубова навијачким групама, ритуална подршка медија „својима“, ритуално политичко инструментализовање навијачких група и ритуално уједињавање ривалских навијачких група.

О нераскидивим везама фудбала, криминала и политике доста је говорено и у серији „Инсајдер“ која је емитована током 2011. на телевизији Б92. Али док је нпр. председник ФСС-а Караџић тврди да је криминал прошлост фудбала, дотле истакнути бивши фудбалер Саво Милошевић изјављује да је спреман да обрише целу своју спортску каријеру ако је то тачно⁴⁴. Да „политике“ има у спорту не може нико да негира. Већ на први поглед на сајт неке од навијачких група може да се уочи и слоган „Косово је Србија“, тако да је јасно да нико не може да тврди да се навијачи баве само спортом и навијањем и да су политичке теме за њих ирелевантне. Социолог Ратко Божовић рекао је да су проблематичне навијачке групе често манипулисане од стране политичких партија, најчешће од оних десничарских: „Ја мислим да су навијачи, ови које смо апострофирали као проблематичне, извођачи радова оних који су хтели да их употребе и злоупотребе“. Никола Симић, спортски аналитичар још је експлицитнији, и сматра да је ипак најодговорнија држава: „Држава 20 пуних година допушта насиље. Правила је неке законе које није примењивала и мислила је да су то маргиналне ствари.“⁴⁵

Власти не само да су немоћне да спрече вандализам, већ су и одговорне за стварање оваквог амбијента, нечињењем, али и свесним креирањем друштвених односа, који су погодни тле за овакве поступке. Чак би се могло рећи да очекивани, предвидљиви ритуални испади хулигана у извесној мери одговарају властима јер се тиме скреће пажња са других проблема. Јасно је да су људи у политици злоупотребили спорт. Кокетирање

42 Станковић Б, 2010, Насиље уз благослов, Б92, *Инсајдер*, 29. новембар.

43 Екипа *Press-a*, *op. cit.*, Вести онлине, 2011, Терор у школама: Децу бију због Звезде и Партизана!, *Press*, 19. 02.

44 Б92, 2011, Криминал и фудбал, ма ко каже?, *Инсајдер*, 14. април.

45 Штавланин Д. (2009) Који су узроци навијачког насиља? Радио Слободна Европа, 11. октобар.

појединих партија са навијачким групама, са једне, и неспремност државе да се суочи са хулиганима, с друге стране, свакако охрабрује насиље. Они који би требало да говоре против мржње, врло често су баш они који је распирују. Екстремне десничаре, представнике тадашњег ДСС-а, тадашњег СПС-а, радикала и Нове Србије, појединце из Цркве, бивше припаднике ЈСО-а и појединце Војске и Војне службе ујединила је још 2001. године борба против сарадње са Хагом. У годинама које су уследиле, те везе су постајале све јаче а организоване навијачке групе њихова снага⁴⁶.

Врло често се навијачке групе користе у сврху гласачких машина. Опште позната је чињеница да су фудбалски стадиони најпогодније место за испољавање националних страсти, где долази до сукоба између навијачких скупина, ненационалних или националних, није битно⁴⁷.

Због свега тога сматрамо да хулигани нису навијачи који су претерали у својој навијачкој љубави према свом клубу, свом граду или делу града, својој нацији како се то понекада пласира у медијима. Таквим констатацијама се замагљује суштина фудбалског насиља и да постоји одговорност многих актера умешаних у фудбалско насиље. Није увек једноставно и лако обичне, ненасилне навијаче одвојити од хулигана, сем што ови други неретко имају подршку и заштиту невидљивих моћника. Навијачке групе су често паравојно организоване криминалне банде чије су вође и чланови умешани у разне облике криминалитета што им омогућава знатне зараде и подиже углед у навијачким круговима.

Некажњивост им омогућава њихова спремност да некоме „одраде посао“, нпр. да бију студенте на Филозофском факултету када протестују⁴⁸, перу криминалом стечени новац, уцењују и рекетирају и сл. за рачун својих заштитника. Цела структура навијачких група врло је далеко од идеализоване представе да се ту ради о младим људима који су се само мало превише занели спортским навијањем. Тек када дође до већих и трајнијих сукоба, као што је био између ривалских навијачких група „Партизана“, почиње да се назира и позадина. На пример, позадина сукоба навијачких група „Партизана“, „Алкатраз“ и „Забрањени“, како се сумња, јесте примат на наркотржишту, дакле никако младалачки претерана одушевљеност спортом и борба за престижну позицију на трибинама⁴⁹.

У познатој емисији „Инсајдер“, емитованој на Б92, наведено је да су вође навијачких група буквално огрезле у криминалу, али да осим кривичних пријава које подноси полиција против њих, нема правноснажних пресуда у време емитовања тог програма 2009. године⁵⁰. Тада су објављени подаци за низ вођа навијачких група⁵¹ за које постоје десетине полицијских пријаве за кривична дела насилничког понашања, изазивања националне, расне и верске мржње и нетрпељивости, производњу и стављање у промет опојних дрога, тешких крађа, разбојништава, недозвољено држање оружја, напади на службена лица у вршењу службене дужности, туче, пуцњаве и сл.

На те чињенице подсети повремено навијачко-криминални обрачуни, као нпр. да је вођа навијача „Црвене звезде“ из групе „Хијене“ Велибор Дуњић (27) убијен у априлу 2014. у близини сплава „Цими“ код Ушћа. Велибор Дуњић познат је по бројним тешким

46 Станковић Б, 2011, Насиље уз благослов (2), Б92, 29. новембар.

47 Штављанин Д., 2009, Који су узроци навијачког насиља? Радио Слободна Европа, 11. октобар.

48 Уз повике „све ћемо вас побити“ нападачи су јурили студенте Филозофског факултета. У тим нападима су коришћени ножеви, пајсер, боксер, сузавци и каменице. Управа Филозофског факултета не може да заштити студенте од хулигана. Пленум указује да се ради о организованим навијачима неких београдских клубова. Пленум (2011), Поново нападнути студенти на Филозофском, Блиц, 7. децембар.

49 Субота, Т. М., Милићевић И. (2013), Дерби ужаса у режији наркодилера, Блиц, 4. новембар. Исти а и други медији наводе да је епилог дивљања на „Маракани“ између припадника „Алкатраза“ и „Забрањених“, 331 упаљена бакља на јужној трибини, 99 топовских удара, 20 ватромета, 14 пожара, недостајало је 412 редара, заказала је ватрогасна јединица, три особе су повређене, 43 хулигана су ухапшена, а још траје потрага за иницијаторима нереда.

50 Б92 (2009), Емисија „Инсајдер“, То НИСУ навијачи, То НИСУ хулигани, То СУ КРИМИНАЛЦИ. 18 децембар.

51 Поименично су поменути: Ђорђе Прелић, Александар Вавић, Мајк Халкијевић, Ален Костић, Бранислав Пенчић, Велибор Дуњић, Дражен Драгаш, Урош Аврамовић, Марко Вучковић, Душко Вујичић, Дејан Мајсторовић, Марко Гусић, Драган Сугуровић, Владимир Ковачевић, Никола Видовић, Срђан Рајковић.

кривичним делима⁵². Против њега је до тада била поднета чак 41 кривична пријава. Умакао је полицијским потерама само у периоду од једне недеље са 25 адреса по потерници због сумње да је у јануару 2014. био актер пуцњаве у којој је рањен припадник БИА. Позадина пуцњаве у којој је изгубио живот је, како сматра полиција, посао око дроге, односно дуг који је то вече особа са Дуњићем покушала да наплати. У децембру 2013. је добио и 41. полицијску кривичну пријаву због фалсификовања докумената. До тада је био одслужио затворску казну од четири године и два месеца затвора⁵³.

Остао је без одговора низ питања, нпр. ко омогућава особама са толико кривичних пријава да и даље несметано врше друга кривична дела, због чега се покреће питање забране појединих навијачких група када су њихове вође појединци који су окривљени за низ кривичних дела, па би било довољно само да се ти поступци приведу крају, чиме то и коме поменуте вође навијачких група „плаћају“ своју некажњивост, тј. које су то противуслуге, кога типа, против кога, и за кога, политичко или криминално подземље, итд. Како и зашто, упркос честим хапшењима, дилери никада не стигну до суђења или бивају волшебено ослобођени за своје поступке. Некажњивост навијача није појава уочена само у Београду, већ и у другим срединама, нпр. у Новом Саду. Поред „фирмаша“, навијача Војводине, све су активнији и навијачи РФК „Нови Сад“, познатији као „Корида“, који су преузели од „фирмаша“ наркотржиште на Детелинари⁵⁴.

Када је група хулигана, припадника навијачке групе „Хијене“, физички напала народног посланика и лидера Либералнодемократске партије Чедомира Јовановића, његову супругу Јелену и двоје пријатеља (од којих је један, зарадио две фрактуре лобање, прелом носа и неколико поломљених зуба), он је изјавио да то што се десило нема везе са „Звездом“, фудбалом, спортом уопште⁵⁵. Изјавио је тада, „то су криминалци, талог нашег друштва, моралне наказе, олош који трује нашу децу дилујући им наркотице, који рекетира оне који још могу да створе нешто у Београду, прети тужиоцима и судијама, сачекује и пуца у леђа полицајцима који још служе законима ове земље. Наравно, све то с великом политичком подршком. Одувек су били тако насилни јер је насиље било политичко средство које се користило или се није користило по потреби.“⁵⁶

ЗАКЉУЧАК

Приступ фудбалском насиљу као виду друштвених ритуала данашњег доба указује на неминовни закључак да се против те појаве не може борити само и искључиво санкцијама против учесника у неким од тих ритуала, тј. онима који се дефинишу као „непосредни извођачи радова“, и евентуалним даљим поштравањем казнене политике. Јер оно што се дешава на трибинама можда и јесте, као што се неки аналитичари сликовито изражавају, права слика друштва у његовом најгорем издању⁵⁷. Ипак, треба имати у виду да је свим ритуалима потребан континуирани доток енергије да подржи његову сталну потребу за напредовањем или макар одржавањем постигнутог квалитативног и квантитативног нивоа видљивости и друштвене прихваћености. Када и ако то изостане, почеће процес деритуализације фудбалског насиља као један дуготрајан процес чију неминовност можда најављују могуће искључење из свих европских и светских фудбалских такмичења.

У међувремену, сигурни смо да де желимо да се фудбалско насиље у Србији толико отргне контроли да доведе до некаквог „египатског“ сценарија који је недавно добио епилог када је египатски суд после поновљеног суђења, осудио на смрт 11 хулигана који

52 Субота Т. (2014), Дуњић умакао са 25 адреса, стигла 41. пријава, *Блиц*, 4. фебруар.

53 Субота Т. (2014). Убијен Велибор Дуњић у крвавом обрачуу испред сплавова, *Блиц*, 16. мај.

54 Лалић А. (2013), „Фирма“ и „Корида“ ратују за наркотржиште, *Блиц*, 12. 07.

55 Напад се догодио на чарди крај Сегедина, у Мађарској.

56 Глигоријевић Ј. (2013), Интервју са Чедомиром Јовановиће, лидером ЛДП и народним послаником, Зашто ме нападају хијене, *Време*, 1164, 25. април.

57 Стојановић Г. (2014), Домаће прилике, менталитет није генетска ствар, *Блиц*, 24 август, стр. 38.

су 2012. године изазвали нереде на фудбалском стадиону у Порт Саиду⁵⁸. Тада је живот изгубило 74 људи. Апелациони суд Египта је прошле године наложио поновно суђење после одбацивања пресуде нижег суда којим је 21 лице осуђено на смрт због учешћа у најсмртоноснијим спортским нередима у историји модерног Египта. После поновљеног изрицања 11 смртних пресуда, за остале оптужене пресуда ће бити изречена 30. маја 2015. Тада ће бити изречена и евентуална потврда смртних пресуда донетих 19 априла 2015, пошто суд добије необавезујуће мишљење египатског муфтије⁵⁹.

Али питамо се истовремено, уз сву критичност према домаћем фудбалском насилништву и пуну свест о његовом ритуалном карактеру уз постојање играча из сенке, да ипак нисмо можда преоштро оцењивани од стране УЕФА. Недавни инциденти у Енглеској на стадиону „Квин парк ренџерса“ садрже сцене које су ретко виђене у Премијер лиги, а десиле су се 12 априла 2015. Наиме, приликом прослављања поготка⁶⁰ који је одлучио утакмицу „Квинс парк ренџерс – Челси“, свашта је полетело са трибина ка терену, а у арсеналу су се између осталог нашли новчићи, часописи и пластичне флаше. Домаћи навијачи су тако изразили своје незадовољство због пораза од водећег на табели „Челсија“, при чему је најдебљи крај извукао српски репрезентативац и првотимац „Челсија“ Ивановић, кога је један упаљач погодио директно у главу, а како јавља ББЦ и Немању Матића су хулигани са трибина „Лофтус роуда“ успели да погоде⁶¹. Да се тако нешто десило у Србији, био би то још један доказ „немоћи“ наших фудбалских посленика и целе државе да изађу на крај са насилничким понашањем и насилним инцидентима на фудбалским утакмицама и „добар разлог“ да се размишља о одстрањивању српског фудбала из европских и светских такмичења.

ЛИТЕРАТУРА

- Агенције (2015), Због напада на играче Фенера прекинута турска лига, *Ал Јазеера*, 6. април, <http://balkans.aljazeera.net/vijesti/zbog-napada-na-igrace-fenera-prekinuta-turska-liga>, приступљено 21. априла 2015.
- Басара С. (2013), Равна гора II, *Данас*, 24.11, http://www.danas.rs/danasrs/kolumnisti/ravna_gora_ii.881.html?news_id=271693, приступљено 21. априла 2015.
- Б92 (2009, 22 мај), Емисија „Инсајдер“, То НИСУ навијачи, То НИСУ хулигани, ТО СУ КРИМИНАЛЦИ, https://www.youtube.com/watch?v=8vKJASLC_z4, приступљено 19. јануара 2015
- Б92 (2011, 6 фебруар), Рањен вођа групе „Алкатраз“, http://www.b92.net/info/vesti/index.php?yyyy=2011&mm=02&dd=06&nav_category=16&nav_id=490928, , приступљено 20. августа 2014.
- Б92 (2011), Криминал и фудбал, ма ко каже?, *Инсајдер*, 12. април, http://www.b92.net/info/vesti/index.php?yyyy=2011&mm=04&dd=12&nav_category=120&nav_id=505652, приступљено 20. августа 2014.
- Б92, ТАНЈУГ (2015), Ципрас суспендовао фудбал у Грчкој, *Б92*, 25. фебруар, http://www.b92.net/sport/fudbal/vesti.php?yyyy=2015&mm=02&dd=25&nav_id=962028, приступљено 21. априла 2015.
- Бета (2013), УЕФА Забринута због насиља у Србији, *Данас*, 7. март, http://www.danas.rs/danasrs/iz_sata_u_sat/uefa_zabrinuta_zbog_nasilja_u_srbiji.83.html?news_id=5780, приступљено 21. априла 2015.
- Бета-АФП (2015) Смртне казне навијачима због нереда на утакмици. Блиц, 19. април, <http://www.blic.rs/Vesti/Svet/552004/Smrtne-kazne-navijacima-zbog-nereda-na-utakmici>, приступљено 21. априла 2015.

58 Танјуг (2015), Осуђено 11 хулигана на смрт, *Б92*, 19. април.

59 Бета-АФП (2015) Смртне казне навијачима због нереда на утакмици, *Блиц*, 19. април.

60 Новости онлине (2015) Ивановић погођен упаљачем у главу, ФА покреће истрагу. *Вечерње новости*, 12. април.

61 Тодоровић Н. (2015) СРАМОТА Летеле и флаше, Бане погођен упаљачем у главу!, *Блиц*, 12. април.

- Блог „Дневник“ (2007), Субкултура ногометних навијача, 15 јуни, <http://blog.dnevnik.hr/samotebevolimja/2007/05/index.html>, приступљено 21. априла 2015.
- Ђургуз Казимир Велимир, Брзи, прилагодљиви и немилосрдни, *Насиље у спорту и медији*, <http://www.b92.net/info/download.phtml?398238,0,0>, приступљено 17. марта 2015.
- Чоловић, И. (2000), *Политика насиља на стадионима, Фудбал, хулигани и рат*, Београд: Библиотека XX век, <http://www.e-novine.com/srbija/srbija-tema/30514-Fudbal-huligani-rat.html>, приступљено 17. марта 2015.
- Чоловић И. (2009), Фудбал, хулигани и рат, *Е-новине*, 30. септемба, <http://www.e-novine.com/comments/srbija/srbija-tema/30514-Fudbal-huligani-rat.html>, приступљено 20. августа 2014.
- Dunning, E. (1994), The social roots of football hooliganism: a reply to the critics of the 'Leicester school'. In: Giulianotti, R. Bonney N. and Herpworth, M. (eds.). *Football, violence and social identity*. London: Routledge.
- Екипа *Press-а* (2011), Хулигани заводе терор по школама, децу бију због Звезде и Партизана!, *Press*, 19. фебруар, <http://www.pressonline.rs/info/politika/151618/decu-biju-zbog-zvezde-i-partizana.html>, приступљено 21 априла 2015.
- Екипа *Телеграфа* (2015), АЛАРМ! Србији прети три до пет година суспензије из Европе!, *Телеграф*, 13. април, <http://www.telegraf.rs/sport/1521031-alarm-srbiji-preti-tri-do-pet-godina-suspenzije-iz-evrope>
- Екипа *Времена* (2013), Банде Београда – насиље навијачких група, *Време*, бр 1192, 7. новембар, <http://www.vreme.com/cms/view.php?id=1149240>, приступљено 20. августа 2014.
- Георгијевић С. (2013), Урош Мишић: Државу на информативни разговор, *Време*, 28 фебруар, <http://www.vreme.com/cms/view.php?id=1100856>, приступљено 21 априла 2015.
- Глигоријевић Ј. (2013), Интервју са Чедомиром Јовановиће, лидером ЛДП и народним послаником, Зашто ме нападају хијене, *Време*, 1164, 25. април. <http://www.vreme.com/cms/view.php?id=1111972>, приступљено 21 априла 2015.
- Гробари, Алкатраз, Двадесет највећих навијачких нерета*, <http://alcatrazbeograd1970.blogspot.com/2012/06/20najvecih-navijackih-nereda-na-ovim.html>, приступљено 21 априла 2015
- Лалић А. (2013), „Фирма“ и „Корида“ ратују за наркотржиште, *Блиц*, 12. 07, <http://www.blic.rs/Vesti/Hronika/393047/Firma-i-Korida--ratuju-za-narkotrziste>, приступљено 17. март 2015.
- Михаиловић С. (2010), Део свеопштег насиља, *Политика*, 22. септембар, <http://www.politika.rs/pogledi/Srecko-Mihailovic/DEO-SVEOPSHTEG-NASILJA.lt.html>, приступљено 21 априла 2015.
- Минић Д. (2013), Између навијања и криминала, *Политика*, 10. новембар. Из Карловог угла, <http://www.politika.rs/rubrike/Tema-nedelje/izmedju-navijanja-i-kriminala/Huligani-ne-menjaju-tim-koji-pobedjuje.sr.html>, приступљено 21 априла 2015.
- М. В. (2015), Ватра прогутала кров стадиона ФК Рад, *Вечерње новости*, 19. април, <http://www.novosti.rs/vesti/sport.294.html:544218-Haos-na-Banjici-Gori-stadion-Rada>, приступљено 21 априла 2015.
- Мршевић, З. (2014), *Насиље и ми – ка друштву без насиља*. Београд: Институт друштвених наука. http://zoricamrsevic.in.rs/knjige/Nasilje_i_mi_final.pdf, приступљено 21. априла 2015.
- Н. Б. – Н. М. Н. (2013), Правда (не)стиже навијаче, *Вечерње новости*, 5. јуни. Хроника. <http://www.novosti.rs/vesti/naslovna/hronika/aktuelno.291.html:437331-Pravda-nestize-navijase>, приступљено 21. априла 2015.
- Новости онлине (2015) Ивановић погођен упаљачем у главу, ФА покреће истрагу. *Вечерње новости*, 12. април <http://www.novosti.rs/vesti/sport.294.html:543175-Ivanovic-pogodjen-upaljacem-u-glavu-FA-pokrece-istragu>, приступљено 21. априла 2015.

- Penner, H., *Functions of ritual*, Encyclopaedia Britannica, <http://www.britannica.com/EBchecked/topic/504688/ritual/66240/Functions-of-ritual>, приступљено 21 априла 2015.
- Пленум (2011), Поново нападнути студенти на Филозофском, *Блиц*, 7. децембар, <http://www.vesti.rs/Drustvo/Plenum-Ponovo-napadnuti-studenti-na-Filozofskom-fakultetu.html>, приступљено 20. августа 2014.
- Р. В. Б. (2013), Ко плаћа навијачки цех? *Данас*, 7. новембар, Спорт, <http://www.naslovi.net/2013-11-07/danas/ko-plasa-navijacki-ceh/7674282>, приступљено 21 априла 2015.
- Савковић, М., Ђорђевић, С. (2010) *На путу превенције насиља на спортским приредбама: предлог регионалног оквира сарадње*. Београд: Београдски центар за безбедносни политику, http://www.bezbednost.org/upload/document/na_putu_prevencije_nasilja_u_sportu_savkovic_djord.pdf, приступљено 21. априла 2015.
- Симоновић Љ (2013), Прилог „навијачком питању“: Одломак из књиге „Спорт Капитализам Деструкција“, Црвена критика, 11 фебруар, <http://www.crvenakritika.org/politika/113-prilog-navijacom-pitanju>, приступљено 20. августа 2014.
- Симоновић, Б. Оташевић, Б. Ђурђевић, З. (2014) Криминалне кариере водиј ногометних навијачких скупин в Србији. *Ревизија за криминалистико ин криминологијо*, 2, 108-120, <http://www.policija.si/index.php/publikacije/74393-rkk-2014-2>, приступљено 17. марта 2015.
- Статус, 2011, Разговор књижевника и председника Србије, Басара и Тадић очи у очи, *Блиц*, 2. 6. <http://www.blic.rs/Vesti/Politika/257566/Basara-i-Tadic-oci-u-oci>, приступљено 20. августа 2014.
- Станковић Б, 2010, Насиље уз благослов, *Б92, Инсајдер*, 29. новембар, http://www.b92.net/insajder/arhiva/arhiva.php?nav_category=1280&yuuu=2010&mm=11&nav_id=513342, приступљено 20. 8. 2014.
- Стојановић Г. (2014), Домаће прилике, менталитет није генетска ствар, *Блиц*, 24 август.
- Субота, Т.М., Милићевић И. (2013), Дерби ужаса у режији наркодилера, *Блиц*, 4. 11, <http://www.blic.rs/Vesti/Tema-Dana/417282/Derbi-uzasa-u-reziji-narkodilera>, приступљено 20. августа 2014.
- Субота Т. (2014), Дуњић умакао са 25 адреса, стигла 41. пријава, *Блиц*, 4. 2, <http://www.blic.rs/Vesti/Tema-Dana/439788/Dunjic-umakao-sa-25-adresa-stigla-41-prijava>, приступљено 21. априла 2015.
- Субота Т. (2014). Убијен Велибор Дуњић у крвавом обрачуну испред сплавова, *Блиц*, 16. мај, <http://www.blic.rs/Vesti/Hronika/465396/Ubijen-Velibor-Dunjic-u-krvavom-obracunu-ispred-splavova>, приступљено 20. августа 2014.
- Штављанин Д. (2009), Који су узроци навијачког насиља?, *Радио Слободна Европа*, 11. октобар, http://www.slobodnaevropa.org/content/tema_sedmice_navijaci_nasilje/1848577.html, приступљено 21. априла 2015.
- Шупут Д. (2010), Правни оквир који уређује борбу против насиља на спортским приредбама у европским државама, *Страни правни живот*, бр. 1.
- Тагиров Т. (2010), Европска законодавна пракса: Србија и хулигани, *Време*, бр. 1033, 21 октобар, <http://www.vreme.com/cms/view.php?id=956319>, приступљено 21. априла 2015.
- Танјут (2015), *Осуђено 11 хулигана на смрт*, *Б92*, 19. април, http://www.b92.net/info/vesti/index.php?yuuu=2015&mm=04&dd=19&nav_category=78&nav_id=982374, приступљено 21. априла 2015.
- Телесковић Д. (2013), Хулигани све осонији, *Политика*, 10. новембар, <http://www.politika.rs/rubrike/Tema-nedelje/izmedju-navijanja-i-kriminala/huligani-sve-osioniji.sr.html>, приступљено 20. августа 2014.
- Тодоровић Драган (2015), УЕФА разматра избацивање региона из међународних такмичења, *Политика*, 16. април, <http://www.politika.rs/rubrike/Sport/fudbal/Uefarazmatra-izbacivanje-regiona-iz-medjunarodnih-takmicenja.sr.html>, приступљено 21. априла 2015.

- Тодоровић Н. (2015), СРАМОТА Летеле и флаше, Бане погођен упаљачем у главу! Блиц, 12. април, <http://sport.blic.rs/Fudbal/Evropski-fudbal/270721/SRAMOTA-Letele-i-flase-Bane-pogodjen-upaljacesm-u-glavu-FOTO>, приступљено 21. априла 2015.
- В. Н. (2013), Посебно тужилаштво за хулигане, *Вечерње новости*, 7. март, рубрика *Спорт*, <http://www.naslovi.net/2013-03-07/vecernje-novosti/posebno-tuzilastvo-za-huligane/4908364>, приступљено 21. априла 2015.
- Вуковић Б. (2013), Само се судије боре против хулигана, *Блиц*, 10. 03, <http://www.blic.rs/Vesti/Hronika/371520/Samo-se-sudije-bore-protiv-huligana>, приступљено 21. априла 2015.
- William A. Lessa, Evon Z. Vogt eds (1979), *Reader in Comparative Religion: An Anthropological Approach*. New York: Harper & Row.
- З. У., М. Б. (2013), Навијачи сеју страх, *Вечерње новости*, Хроника, <http://www.novosti.rs/vesti/naslovna/hronika/aktuelno.291.html:462024-Navijaci-seju-strah>.

THE RITUAL CHARACTER OF FOOTBALL VIOLENCE

Zorica Mrshevic, PhD

Institute of Social Sciences, Belgrade

Abstract. The paper analyzes the mechanisms of emergence, causes and social context of football violence, as well as identification of responsible actors. The aim of this paper is to critically approach particular cases of ritual football violence, point to the fact that this violence doesn't happen randomly nor due to individual acts of unpredictable outbreaks of aggression, and certainly not because of the exaggerated love for the sport and the supported club. Violence in football happens in the system of ritualized forms of relationships and behaviours related to football and organized football fan groups. The paper's topics include various types of ritual violence in football, which can be divided into three groups: 1) ritual violence in relation to football matches, 2) ritual violence within the football fan groups, and 3) rituals of outside actors enabling violence of the football fan groups. The aim is, therefore, to indicate the existence of a ritual nature of football violence, because the rituals are a kind of socially accepted behaviours that meet the interests of the many visible and invisible actors. Thus rituals as desirable and useful, they are not only tolerated, but as such supported. Accordingly, the social reaction against football violence must begin with "deritualization" and should be much more comprehensive and go beyond the sanctioning of the "direct perpetrators".

Keywords: football violence, violence at football matches, rituals within the group of fans, rituals of outside support, deritualization, profound social reaction.